

Hans Tercic

**GOD IS EEN LOFZANG
VOOR ZIJN HEILIGEN**

Het geloof
belijden, verstaan en vieren

Inhoud

Voorwoord	9
Credo. Over de functie en context van de geloofsbelijdenissen in de Kerk	17
Triniteit	
De Triniteit als monotheïstische Godsbelijdenis	39
Leven wil belijden, belijden wil verstaan. Het christelijke triniteitsdenken bij de kerkvaders	55
Christologie	
Wanneer het kwaad God zelf aan zijn vel komt...!? Anselmus' <i>Cur Deus Homo Revisited</i> : Een vrije improvisatie	75
'Nedergedaald ter helle'. Verlossing door presentie. Een theologische overweging	93
Al het mijne is van U. Over plaatsvervanging en plaatsvervangend lijden	111
Offer van dank, verzoening en gemeenschap. Theologische reflecties over het offerkarakter van de Eucharistie	131
'...Alsof Hij met de Vader had gesmoesd'. Theologische kanttekeningen bij het gedicht 'Deïsme' van Achterberg	151
Liturgie	
'In Geest en Lichaam'. Aantekeningen uit een onderzoek naar de verhouding tussen spiritualiteit en liturgie bij pastores en een bezinning daarop.	167
Principiële beschouwingen bij het thema volksdevoties en liturgie	193
Kerkopbouw met zijden draadjes? Reflecties over de liturgische praktijk in een bedevaartsoord	213
Incarnatorische genade en menselijke expressie. Aanzetten tot een denkvorm inzake liturgie	227

De religieuze dans als theologisch en liturgisch-spiritueel thema. Een kennismaking	247
De brugfunctie van de homilie	271
Maria	
Maria in het geloof en de hoop van de Kerk	285
Maria in de liturgiebeleving van de westerse Kerk	301
Verantwoording	315

Voorwoord

Theologie werd ooit de ‘koningin der wetenschappen’ genoemd, maar nu lijkt ze eerder een ‘koningin-moeder’ die haar beste jaren heeft gehad, of als een afgezette vorstin in ballingschap te worden beschouwd. Tenminste zo lijkt het in de academische wereld. Dat zegt veel over de status die God, en al wat we gemakshalve maar als het ‘metafysische’ benoemen, in de ons omgevende cultuur op dit moment heeft. Het praktische nut geeft meestal aan wat op de eerste plaats komt. In een cultuur waarin God en de eschatologische dimensie van het menselijke leven vervagen of zelfs verdwijnen en waarin het gewaande alomvattende zelfbeschikkingsrecht het wint van een godsdienst die zich beroept op openbaring en sacramentele heilsbemiddeling, heeft men niet zoveel nood aan theologisch gevormde mensen en bedienaren. J.H. Newman heeft deze tijd zien aankomen. ‘God’s funeral’, naar een gedicht van Thomas Hardy (1840-1928), was in zijn tijd al begonnen. Maar Newman gaf bij deze situatie twee bedenkingen. Op de eerste plaats stelde hij dat al zo vaak van de Kerk was gezegd dat ze op haar sterfbed lag, dat ze ook nu wel niet zal sterven. Op de tweede plaats – en dat is verontrustender – verwees hij naar het feit dat plaatsen waar de Kerk en de theologie ooit bloeiend en vruchtbaar waren geweest – hij dacht daarbij aan het Hippo van Augustinus en ook aan het Cappadocië van Basilius en de beide Gregorii – nu geen of nauwelijks tekenen van christelijk leven vertoonden. Lokaal kan een geloofsgemeenschap sterven of een grote teruggang ondervinden, iets waar ook het missiedecreet *Ad Gentes* van Vaticanum II rekening mee hield.

Er moet nog iets aan worden toegevoegd. Ook in gelovige en kerkelijke kringen bestaat er zoiets als een ‘anti-theologisch affect’. Het mag allemaal niet te moeilijk zijn. Het lijkt er wel op dat men aan geloofsverdieping wil doen door hapklaar en licht verteerbaar voedsel te serveren. Dorothy Sayers stak in de jaren vijftig van de vorige eeuw al wat de draak met de roep om een ‘nice religion’ zonder veel theologie en zeker zonder dogma. Maar ligt dan niet het gevaar op de loer van een vage godsdienst zonder eigen identiteit en intellectualiteit? In dat geval zal er spoedig ook niets meer te leven, beleven en vieren zijn dan onszelf. Feuerbach laat groeten. Het is opvallend dat in een tijd waarin mensen zo vlug zo veel bijleren, theologische kennis zo minimaal en, klaarblijkelijk, zo moeilijk

te verwerven lijkt. Het antwoord op deze reële problematiek mag zeker geen pastoraal pragmatisme zijn waarbij de lat steeds lager gelegd wordt. Waar de identiteit van iets verwatert, neemt de relevantie ervan vanzelf af. Misschien is het hoog tijd om de gelovigen voor te houden dat het geloof inspanning kost, ook intellectueel. Maar ook de theologie moet iets voorgehouden worden, namelijk dat zij nooit eenzijdig conceptueel mag zijn. Zonder geleefd, beleefd en gevierd geloof – en dat kan op allerlei wijzen – kan zij zichzelf niet zijn.

Maar het is niet allemaal duisternis. Vooreerst: hoe het ook gesteld mag zijn met geloof, Kerk en theologie, God is God en dat is Hij gelukkig ook zonder ons en onafhankelijk van wat wij doen, laten, verstaan of niet verstaan. En God handelt zelf en wij hoeven en kunnen Hem niet maken of stukmaken. Theologie maakt God niet; zij spreekt over God en die is zoals iedere goede theoloog van Anselmus heeft geleerd: ‘semper maior – steeds groter’, en Hij is zelf steeds het eerste en het laatste Woord. Verder: deze God is aanwezig en werkzaam in heel zijn schepping en in iedere mens. Het is goed te herinneren aan de oproep van Pieter van der Meer de Walcheren om God uit te graven in het hart van de mensen. Hier kan ook een regel van de Duitse dichter Ernst Penzholdt (1892-1955) bemoedigen:

‘In seinem Mund sind die Unerlösten,
Die immer suchend seiner sich entblössten
Um ihrer Sehnsucht willen Lobgesang.’

God is er, soms als een niet geduid gemis en onvoldaanheid. In mijn biografie over Philippus Neri schreef ik over de cultuur van voorlopige zingen: door op korte afstanden doelen te stellen kan men lang de nijpende vraag naar een laatste doel en zin ontlopen. Lang, maar niet voor altijd. Bovendien is en blijft er in de mens nog zoveel goedheid, edelmoedigheid, waarheid en schoonheid, dat de gelovige er met een gerust hart Gods werkzaamheid in kan herkennen. Leo de Grote kalmeerde zijn gehoor ooit met de vraag eens te kijken of er nog liefde in hun hart was; indien ja, dan was God er ook nog. Maar daarmee zie je God nog niet, al weet je feitelijk al veel over Hem. De ogen moeten geopend, geheeld en gereinigd worden. Johannes Tauler preekte ooit dat over onze ogen dikke vellen zijn gegroeid; die moeten verwijderd worden om weer te gaan zien. Afgezien van de ondeugden, die altijd het geestelijke gezichtsvermogen zwaar aantasten, hebben ook de Verlichting, wereldoorlogen en welvaartsstaten dikke vellen over onze ogen doen groeien. Die vellen zijn niet allemaal in se slecht, maar bij hypotrofie verblindend. De theologie moet zeker helpen die ‘vellen’ aan te wijzen en met veel omzichtigheid proberen te verwijderen. Maar het kan haar taak niet zijn te spreken over God als een blinde.

Wie gelooft, ziet en is verplicht vanuit dit zien en inzien te spreken en te handelen. Weigert men dit, dan zal het licht in eigen ogen verduisteren. Dit is natuurlijk geen oproep tot religieus fanatisme dat per definitie blind is en, bij alle logische scherpzinnigheid, dom. Maar wel als een oproep tot een spreken over God dat gehoorzaamt aan het licht en inzicht en leven dat men van Hem ontvangen heeft. Voor de theoloog is niet de weg het doel, maar God. Wanneer hij dat doel opgeeft of uit het oog verliest, verliest hij zich in intellectuele discoursen, die historisch, psychologisch en sociologisch zeer boeiend kunnen zijn, maar uiteindelijk leeg. Wanneer een theologisch spreken niet op één of andere manier dichter bij God brengt en tot een leven in grotere intimiteit met God, en daarin zijn vele wegen van verstaan, beleven en handelen brengt, heeft de theologie het doel gemist en moet men zichzelf serieuze vragen stellen over het verstaan, beleven en leven van zijn eigen theologie. ‘Sans Dieu rien’ zoals het wapenschild van een ooit bekend whisky-merk al zei. Een theologie die niet tot bidden, aanbidden en een transformatie van het leven voert, heeft haar bestemming niet bereikt. Hierbij blijft de vraag natuurlijk open aan wie dat ligt. Indien de intentie van de theoloog helder is, zal de juiste respons wel komen; ‘de Geest komt de Geest tegen’ schreef ooit Johann Adam Möhler. Dit geldt zelfs voor de meest ‘safe’ vorm van theologie, de historische; ook hier geldt dat men in alle, vaak op het eerste gezicht weinig aantrekkelijke gegevens, Gods werkzame Geest gaat zoeken. De mens is immers wel geroepen om in te spelen op Gods genade, maar het grootste wonder is toch dat Gods genade altijd weer inspeelt op al het menselijke; God is zeer creatief! ‘Handelaar in oud roest’ schreef Achterberg ooit over Christus.

Ten slotte valt het ook niet te ontkennen dat er een toename is in interesse voor de kerkvaders en de grote spirituele tradities van de Kerk. Wie zich daar ernstig mee bezighoudt, komt datgene waarover de theologie het dient te hebben rijkelijk tegen. Wellicht dat mensen langs die weg kunnen ontdekken dat wat men aanvankelijk voor te moeilijk of van geen relevant belang achtte, niets anders is dan een diepere dimensie van het geloof.

Hoe zie ik nu zelf de theologie? Ik behoor niet tot de zwaarmoedige tobbers over God. Voor mij is God altijd een vanzelfsprekende en gelukkigmakende werkelijkheid geweest. Een werkelijkheid die tot aanbidding en lofzang aanzet; vandaar de titel van deze bundel, die een toespeling is op het laatste vers van Psalm 148, waarbij men overigens ‘zijn heiligen’ ook kan vertalen met ‘zijn geliefden’. God is in zichzelf, als Schepper, Verlosser en Voltooier een bron van vreugde. Zowel van verstillde en rustige, als van meeslepende en extatische vreugde. De mens is een wezen

dat pas echt tot zichzelf komt in de transcendentie naar de schepping en naar het 'gij' en 'wij' van de anderen. Meer nog, deze transcendentie is juist mogelijk omdat de schepping, het 'gij' en het 'wij' al aanwezig zijn aan de grenzen van het 'ik' en dit 'ik' tot een eigenheid brengen door het over de grenzen van de geslotenheid in zichzelf te roepen.' *Transeamus* - laten we over de grens gaan' lijkt me de weg naar een gezond en voldaan leven.

Denken we dit consequent door, dan zien we dat de mogelijkheidsvoorwaarde van al het eindige 'zijn' Iemand is die al wat is tot zichzelf zijn en samenzijn roept en beweegt. Want vergeten we niet het is de ander, de Ander die de grens al is voor wij er zijn en die grens van zich uit al naar ons overschrijdt. Waar het symbiotische zijn overgaat in het relationele, wordt de grens van beide kanten uit getranscendeerd. De grens is dan niet langer het eenzame einde van het zijn, maar veeleer het perspectief van het zijn, dat, wellicht merkwaardig, enerzijds vrede geeft met de eindigheid en tegelijk uitzicht en hoop biedt op een 'meer' dat betrouwbaar is, juist omdat het ons roept en begeestert tot het eindige zijn, zwanger van zoveel mogelijkheden dat het hier en nu slechts 'in potentie' zijn. Dit klinkt misschien wat moeilijk, maar laat ieder zijn eigen ervaringen vanaf het ontwaken van het zelfbewustzijn eens goed doordenken, dan zal een gedeelte van het Credo van de Kerk over schepping en voltooiing al heel wat zinniger en herkenbaarder worden. Aan de grenzen van het eindige zijn kan natuurlijk veel mislopen. De grens kan ook als afwijzing en verwerping ervaren worden of door mensen zo worden opgeworpen. Men kan ook rebelleren tegen die grens. In die gevallen zullen angst, wrok en kortzichtig en bevreesd egoïsme het affectieve, intellectuele en sociale gedrag gaan bepalen en verspreiden. De 'basic trust' is gebroken en wordt in het beste geval vervangen door een 'relative trust', zo niet door een 'false trust'. Wie erover nadenkt zal misschien al wat gaan verstaan van de begrippen 'erfzonde' en 'verlossing'.

Neen, het is zeker niet mijn bedoeling de grote thema's van het geloof te reduceren tot algemeen herkenbare psychologische processen, die ter verduidelijking op een metafysisch scherm worden geprojecteerd. Verre van; God is zichzelf in een onvervreemdbare en soevereine liefde, en zo is Hij de grens en de bestaansvoorwaarde van alle eindige zijn. Maar in die eigenheid roept en begeestert Hij niet enkel tot het goede zijn, Hij speelt er met zijn genade ook verlossend op in. Dit doet niets af aan het feit dat wij vanuit onze eigen ervaring al veel kunnen verstaan van waar het over gaat. De verlossing die God aanbiedt en verwerkelijk, ligt echter niet altijd in het verlengde van onze beperkte gedachten en gevoelens. Wanneer Tertullianus schreef: 'Credo quia absurdum', bedoelde hij echt

niet het failliet van het menselijke denken, maar wel dat de verlossingsweg geloofwaardig is omdat hij het zo niet had kunnen bedenken. Geloven is je laten verrassen door God en achteraf inzien dat Hij gelijk heeft. God lofprijzen is naar mijn mening Hem al op voorhand gelijk geven, al zou je ook voor de mensheid en jezelf een aangename weg willen gaan. Het boek der Psalmen is gelukkig – net als de hele Bijbel – heerlijk realistisch: lofprijzing en hymne worden afgewisseld met klagen en vervloekingen, maar het ‘alleluia’ heeft het laatste woord. Hiermee keer ik terug naar het begin van deze paragraaf. God is Degene die met de Vulgaatvertaling: ‘laetificat iuventutem meam’ (Ps 42/43) en Hij blijft het doen. Met Philippus Neri kan ik zeggen: ‘Mijn God, ik ben oneindig blij dat Gij zijt wie Gij zijt’. Hierbij ben ik mij goed bewust dat dit goede zijn van God ook in mijn leven me gegeven en bemiddeld werd door velen: door de schitterende ouders en voorouders, door vele heldere professoren, door al die oprechte penitenten en mensen die geestelijke begeleiding zochten. Hoe ouder ik word, hoe meer ik hen allen hoger acht dan mijzelf. Met Newman kan ik zeggen: ‘laat ieder voor zichzelf spreken, maar ik kan slechts getuigen dat Gij voor mij uitzonderlijk goed zijt geweest.’

Maar dit voorwoord wordt te lang. Toch wil ik nog iets zeggen over de manier waarop men theologie kan bedrijven. Ik veronderstel dat ik nog niet de voetnoten van de geschiedenis van het theologische bedrijf zal halen. Dat is me welbeschouwd ook volstrekt om het even. Alleen Gods laatste woord over mijn leven is van belang. Dat zal haarscherp oordelend, louterend en bevrijdend zijn. Ik heb mijn gehoor altijd voorgehouden dat een redelijk denkend gelovige verlangt naar het purgatorium. Liefde verlangt naar een zuiver antwoord van liefde en begroet daarom de loutering. Wat de herinnering aan mij als theoloog ook moge zijn, toch dit. Ik heb altijd als priester-theoloog gewerkt. Dat betekent niet enkel dat een groot aandeel van mijn ambt besteed werd aan het bestuderen van en doceren van de profetische taak van de Kerk; maar ook dat ik hierbij het priesterlijke (heiligende) en pastorale en besturende aspect van dit ambt steeds heb verdisconteerd. Dit maakt dat ik theologie heb bedreven in heel wat genres: colleges voor studenten, academische lezingen, vormingsmomenten, retraites, preken en meditaties, bestuurlijke adviezen en beslissingen en soms poëzie. Wat dit alles verbindt, is het blijvende luisteren naar de Schrift, de traditie, de actuele noden, samen met een gemeend en eerlijk intensief sacramenteel leven en pastorale zorg en, voor wat het waard is, een trouw gebedsleven. Van daaruit heb ik gesproken, soms op aanvraag, en een enkele keer op eigen inzicht, gepubliceerd. Wat mij hierbij voor ogen stond was steeds de drieslag die mijn grote mentor prof. Henk

Manders (1913-1996) me voor ogen stelde: theologie kun je als ‘scientia, sapientia et praxis’ beoefenen, dat wil zeggen als ‘wetenschap’, ‘wijsheid’ en ‘praktijk’. Hij bedoelde daarmee drie vormen van theologie. De lectruur van met name Bonaventura deed mij inzien dat het hierbij gaat om drie nauw met elkaar verbonden elementen die elkaar nodig hebben om vruchtbaar te kunnen zijn. Welbeschouwd zijn het elementen van de liefde. Wie bemint wil het voorwerp van zijn liefde kennen, zo goed mogelijk. Hiertoe is een methodisch en systematisch doordenken met een gebruikmaking van alle bronnen, en dat is wetenschap. Maar liefde wil meer. Ze wil ‘proeven – sapere’ wat gekend kan worden, en dat is wijsheid. Dat is meer dan een verstandelijk doorgronden. Het gaat dan om een existentieel inzien en aanschouwen van wat men weet, of, anders gezegd, om een met heel het wezen ervaren en beamen van het gekende. Men zou hier rustig van ‘frui – genieten’ kunnen spreken. Wijsheid zou men de theologie van het hart kunnen noemen. Maar dan wel in de zin waarmee Romano Guardini het begrip ‘cor’ – hart’ bij Augustinus omschreef: de plek waar het denken verinnerlijkt wordt en de vitale krachten omhoog geheven, de integratie van het verstandelijke en het affectieve. Maar de wijsheid heeft ook alles te maken met het inzien van de juiste maat van wat de mens kan kennen en ervaren. Wijsheid ontrafelt niet het mysterie, maar erkent de steeds grotere werkelijkheid ervan. Hoe meer kennis en ervaring, hoe bewuster men wordt van het ‘semper maior – steeds groter’ van God en zijn werken. Dat is de ‘docta ignorantia – het geleerd niet weten’, waarover men al sprak in de Stoa en dat door Augustinus, Gregorius de Grote en Nicolaus van Cusa burgerrecht in de christelijke theologie kreeg. Het denken van Dionysius de Areopagiet levert hier een kruiding die naar mijn mening in geen gezonde theologie mag ontbreken.

Wat men echter heeft leren kennen en proeven, overstijgt woorden en concepten. Het komt voort uit de praxis, het handelen van God dat door schepping, verlossing, woord en sacrament aan en met de mens geschiedt. De mens moet daarin meegaan en meewerken, dan zal de praxis van zijn denken, voelen, streven en handelen veranderen. Men zou ook kunnen spreken van een transformatie, ja consecratie van de menselijke praxis. Waar de theologie niet uitmondt in het daadwerkelijke van de menselijke praxis, wordt haar kennen steriel en dof en verliest haar wijsheid kracht en glans.

De afbeelding die ik voor de kaft van deze bundel van artikelen heb gekozen, heeft alles te maken met wat ik zonet stelde. Het gaat om een deel van een fresco van Rafaël, het ‘Dispuut over het Heilig Sacrament’. De

figuren rond het altaar vertegenwoordigen de traditie van de Kerk, die geleid door de Heilige Geest en het viervoudig evangelie, het mysterie van de Eucharistie, en dat is gelijktijdig het mysterie van de incarnatie, de kruisdood en opstanding van de Christus en van de Kerk, haar sacramentele werkelijkheid trachten te verstaan en te doorgronden. Maar let wel, het geschiedt in een liturgische setting waar hemel en aarde elkaar raken in de ter aanbedding eucharistische aanwezigheid van de verheerlijkte Heer en is een samenspraak van velen. Wetenschap, wijsheid en praxis zijn hier verzameld, want het gaat om een dialoog tussen mensen die trachten te verwoorden wat zij kennen omdat ze het mysterie van de Eucharistie geproefd hebben, ‘dulce sapere’, en eruit leven, de ‘Te vivere’ (Thomas van Aquino). Wie goed kijkt, ziet dat de cirkel rondom het altaar niet gesloten is; de opening voor het altaar en de trappen ernaar toe nodigen uit om toe te treden! Voor mij is dit een prachtige uitbeelding van wat theologie voor mij is. Mag ik nog op één detail wijzen? Tussen de theologen rondom het altaar en de hemel is een open ruimte, als een waarschuwing dat God en zijn werken altijd veel groter zijn dan alle theologen op aarde ooit kunnen uitspreken.

Deze bundeling van artikelen en bijdragen cirkelen, vanuit verschillende invalshoeken en uitgedrukt in onderscheiden literaire vormen, rondom centrale onderwerpen van het gevierde geloof dat wil belijden en verstaan. Ze werden uitgekozen omdat ik weet dat een tamelijk gevarieerde lezersgroep er stof tot verder denken in vond. Een theologisch bont boeket waaruit eenieder hopelijk wat bloemen voor eigen gebruik kan halen.

Mijn dank gaat uit naar dr. Jörgen Vijgen die ook voor deze bundel het hele technische werk op zich genomen heeft. Ik bewonder zijn vlijt en kundigheid in deze. Dank ook aan mevr. R. Jansson voor het geduld eisende werk van corrigeren, harmoniseren en nazien, en natuurlijk aan de uitgeverij Betsaida, die het bewijs heeft geleverd dat men ook in deze tijd theologie mooi en verzorgd kan publiceren.

Mijn *Essays over John Henry Newman* droeg ik op aan de nagedachtenis van mijn geliefde vader; deze bundel aan die van mijn niet minder beminde moeder. God heeft me door en met hen het grootse geschenk van het leven gegeven en een rijke innerlijke erfenis erbij. Mijn moeder was van binnen en van buiten ‘every inch a lady’, of zoals de Fransen het in de elegante taal van de tijd voor de Revolutie zeiden: ‘sans bruit et sans bassesse’. Zij was diep geworteld in de traditie van haar geloof en beschikte over een grote innerlijke vrijheid in de omgang ermee. Op aarde was zij

mijn geluksster, maar zij gaf mij ook haar devotie voor die andere Ster: 'Ave maris Stella'. Met eerbied en dank buig ik mijn hoofd voor beiden.

Maar dit boek is niet enkel een 'in memoriam matris'; mijn moeder eiste het podium nooit voor zich op. Daarom is dit boek ook een vriendschapsgave aan de monialen van de priorij Klarland in Lozen. Vele jaren vormen zij al het dankbare gehoor van mijn lessen waarin zij, naar ik vrees, wel meer dan eens een wel zeer bonte theologische ruiker krijgen voorgehouden. Ik bewonder hun uithoudingsvermogen en dank hen voor hun geestelijke trouw.

H. Tercic
Hasselt, 12 april 2020